

ƏQLİ CƏHƏTDƏN GERİ QALAN UŞAQLARDA DAVRANIŞ POZUNTULARI

Açar sözlər: *davranış pozuntuları, məktəbəqədər yaş dövrü, əqli gerilik*

Key words: *behavioural problems, Pre-school children, intellectual disability*

Ключевые слова: *поведенческие проблемы, дети дошкольного возраста, умственная отсталость*

Ümumilikdə götürüldükdə davranış pozulmaları fərdin yeni bir bacarıq öyrənməsinə mane olan və olduğu mühitə uyğunlaşa bilməməsinə səbəb olan, özünə və başqalarına zərər verən, eyni zamanda fərdin yaşadığı cəmiyyətin sosial normalarına uyğunlaşmayan davranışlar olaraq adlandırıla bilər. Tədqiqatçılara görə uşaqların davranışlarının problem hesab edilməsi üçün bu davranışların yaşa uyğunluğunu, sıxlığını (davamlı olaraq 6 aya qədər), cinsi rol göstəricilərini müəyyən etmək lazımdır.

Davranış pozulmalarını müəyyən etmək məqsədilə aparılan araşdırmalarda ev və məktəb mühiti daxil olmaqla valideynlər və müəllimlərin rolu araşdırılmışdır. Müəyyən olunmuşdur ki, davranış problemlərinin ən çox müşahidə olduğu mühitin məktəb olduğu məlum olmuşdur. Bunun səbəbi uşaqların və yeniyetmələrin vaxtlarının çoxunu məktəbdə keçirmələridir. Məktəbdə davamlı kefsiz, özünəqapalı, aqressiv, əsəbi, həm-yaşlıları tərəfindən pis münasibət görən, diqqət yetirilməyən, davamlı tənqid olunan uşaqların dəyərləndirilməsini müəllimlər həyata keçirir.

Davranış pozulmaları uşağın müxtəlif psixi və somatik səbəblərlə bağlı daxili münasibətlərini davranışlarına yansıtması nəticəsində ortaya çıxa bilər. Aqressivlik, əsəbilik, inadkarlıq, yalan kimi davranış pozulmalarına çevrilir. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda davranış pozulmaları hissi, psixiatrik və neyropsixiatrik pozulmalar baxımından tipik uşaqlarla müqayisə etdikdə ümumilikdə daha yüksək risk daşıyırlar. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar tipik uşaqlara nisbətən daha yüksək davranış pozulmaları göstərilir.

Atipik uşaqlarda bəzi çatışmazlıqlarla yanaşı arzu olunmayan davranışlarda müşahidə olunur. Bəzi davranışlar problemli davranışlar olaraq qəbul olunmuşdur. Bu problemlər uşağın yeni bacarıqlar öyrənməsini mövcud bacarıqlarını istifadə etməsini, mühitlə sosial əlaqələrinə mənfi təsir göstərən davranışlardır. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqların öz ehtiyaclarını ödəyə bilməmək və digər həmyaşıdları ilə ünsiyyət qura bilməmələri kimi maneələrin nəticəsində aqressiv davranışlar göstərməsinə səbəb olur. Aqressiv davranışların əsas məqsədi diqqət çəkməkdir. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqların aqressiv və diqqət əksikliyi kimi davranış pozulmaları baxımından risk qruplarının aid olduqları məlum olmuşdur. Bu pozulmalara səbəb yalnızca intellektlərinin aşağı olması deyil. Şəxsiyyət pozulmaları və mühit faktorları da bu pozulmalara səbəb olan amillərdəndir.

Sevenə görə uşaqlarda ən çox görünən davranış pozulmaları; diqqət əksikliyi və hiperaktivlik, yalan, qısqanclıq, inadkarlıq, qorxu, yuxu pozulmaları, kəkələmə, tiklər, enurez, enkepürez, barmaq əmmə, dırnaq yemə kimi dəyərləndirilmişdir.

Ornstain isə uşaqlarda ən çox görülən davranış pozulmaları aşağıdakılardır.

1. Davamlı olaraq yerində otura bilməmək. 2. Çox danışmaq. 3. Oyunlara qatılmamaq. 4. Diqqətsizlik. 5. Başladığı işi yarımçıq qoymaq. 6. Adaptasiya ola bilməmək. 7. Davamlı diqqət gözləmək. 8. Başqalarını ələ salmaq. 9. Yalan danışmaq. 10. Yeni insanlarla tanış olmaqdan çəkinmək.

Davranış pozulmalarından bir neçəsinə aydınlıq gətirək.

Kəkələmə - nitq aparatının əzələ qıc olması ilə şərtləndirilmiş nitqin temproritmik təşkilinin pozulması deməkdir. Kəkələmə çətinliklə aradan qalxır, uşağın psixikasını zədələyir, onun düzgün tərbiyəsini təminləyir nitq ünsiyyətinə mane olur. Uşaqlarda 3 yaşında olan kəkələmə normaldır. Heç bir əlamət qalmadan keçib gedə bilər. Ancaq aradan qalxmıdığı halda kəkələmənin başlanğıcı hesab oluna bilər. Kəkələmənin simptomlarının ən yüksək həddə çatdığı yaş dövrü 3-5 yaş dövrüdür. Kəkələmə oğlanlara nisbətən qızlarda daha rast gəlinir.

Enurez çox vaxt somatik və psixoloji səbəblərlə ortaya çıxan, həftədə iki və ya üç dəfə təkrarlanan (qeyri-iradi olaraq) sidik qaçırma olaraq adlandırılmışdır.

Barmaq əmmə - Uşaqlar əmmə ilə aclığı aradan qaldırır, zövq alır və rahatlıyır. Ancaq əmmə olmadıqda barmağını əmməyə başlayır. Uşağın barmağını əmməsi normadan kənara çıxma hesab olunmur. Bu hal ümumilikdə üç ayda başlayıb dörd-beş yaş dövrünə qədər davam edir. Yetərincə sevgi görə bilməyən uşaqlarda aqressiv olduqları zaman daha çox barmaq emdikləri müşahidə olunmuşdur. Dodlarını dişləmək, əli dişlə-

mək kimi davranışlar isə on ikinci aydan sonra başlayır. Əqli cəhətdən geri qalmış uşaqlarda isə bu hal daha uzun müddət çəkir.

Dırnaq yemək - ən tez dörd yaşında başlayır. Cinsiyətə görə 5-10 yaş arasındakı uşaqlarda bir fərqlilik müşahidə olunmasa da, 10 yaşdan yuxarı oğlanlarda daha çox müşahidə olunmuşdur.

Aqressivlik - Butovsktay və Kozintsevə görə aqressivlik canlı və ya cansız obyektə zərər vermə ilə nəticələnən bioloji və sosial səbəbləri olan, təkrarlanan davranışlar olaraq dəyərləndirilmişdir.

Tiklər körpəlik yaş dövründə ən çox rast gəlinən pozulmalardır. Oğlan uşaqlarında daha çox rast gəlinir. Tiklər motor və vokal əzələlərinin qeyri-iradi olaraq gərilməsi nəticəsində ortaya çıxan, ani olaraq təkrarlanan, ritmik olmayan istəksiz hərəkətlərdir. Motor tiklər - göz qırpması, çiyin sirkələmə, başı sallama, kimi qeyri iradi olaraq ortaya çıxdığı kompleks tiklər ola bilər. Vokal tiklər isə oxşar şəkildə; boğaz təmizləmə, səsindən qarışıq səslər çıxarmaq, və müxtəlif nitq pozulmaları və s. ola bilər.

Davranış pozulmalarına dair bir çox tədqiqatlar aparılmışdır.

Tədqiqatçılar xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda davranış pozulmalarının araşdırmış və müəyyən olunmuşdur ki, 5-17 yaş dövründə davranış pozulmalarının görülmə sıxlığı 40% -dir.

6-12 yaş dövründəki uşaqlarda aparılan tədqiqatlarda davranış pozulmalarının növünü və dərəcəsini müəyyən etmişlər. Məlum olmuşdur ki, uşaqlarda ən çox rast gəlinən davranış pozulmaları ünsiyyət çatışmazlığı və hiperaktivlikdir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar və davranış pozuntusu anlayışlarını birlikdə işlədikdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların kateqoriyaları arasında davranış pozuntusuna ən çox rast gəlinən qrupun əqli cəhətdən geri qalmış uşaqlar olduğu müəyyən olunub. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda müşahidə edilən davranış pozuntularını; başqalarına qarşı aqressiya, ağlamaq, qışqırmaq, özünə zərər vermək kimi müəyyən olunub və bu davranışlar ailə və mütəxəssis dəstəyi ilə dəyişdirilə bilən davranışlar olaraq qiymətləndirilib.

Davranış pozuntularının səbəbləri çox olmaqla yanaşı əqli geriliyin davranış pozuntularını ortaya çıxarma riskini artırdığı da müəyyən olunmuşdur.

İstər əqli gerilik istərsə də digər funksional məhdudiyyətləri müəyyən olunmuş uşaqlarda davranış pozulmalarının rast gəlmə aralığı bu məhdudiyyətlərin ağırlıq dərəcələri ilə əlaqəli olduğunda müəyyən olunmuşdur.

Amerika tədqiqatçıları əqli cəhətdən geri qalan uşaqların davranış pozuntuları ilə əqli geriliyin dərəcələri arasındakı əlaqəni araşdırdıqda məlum olmuşdur ki, yüngül dərəcəli əqli geri qalmış uşaqlarda zərərvermə və antisosial davranışlar sıx görüldüyü halda, ağır dərəcəli əqli gerilikdə olan uşaqlarda isə eqoizm və autistik davranışlar daha sıx şəkildə görülmüşdür.

Əqli cəhətdən geri qalan uşaqların davranış pozulmalarına dair bir çox tədqiqatlarda fərqli nəticələr əldə olunmuşdur.

Müxtəlif dərəcəli əqli geri uşaqlarda davranış pozulmalarına təsir edən risk faktorlarını araşdırdıqda Daun sindromlu uşaqlarda daha az davranış pozulmalarına rast gəlinirdi müəyyən olunmuşdur. Amma davranış pozulmalarının göstəricilərinin aşağı olmasına baxmayaraq oxşar vəziyyətlərdəki inkişaf geriliyi olan uşaqlara nisbətən, diqqət əksikliyi, hiperaktivlik, aqressiya, həyəcən pozulmaları kimi psixiatrik pozulmalar bu uşaqlarda daha çox rast gəlinir.

Aparılan tədqiqatlarda əqli cəhətdən geri qalan uşaqların ağır yüngül və orta dərəcələrinin də davranış pozulmaları arasında fərqliliklər qeyd olunmuşdur. Yüngül və orta dərəcəli əqli geri qalmış uşaqların ağır dərəcəli əqli geri qalmış uşaqlara nisbətən daha az davranış pozulmaları göstərilir. Ancaq yüngül və orta dərəcəli əqli geri qalmış uşaqlarda da daha çox psixoz və depressiya əlamətləri göstərdikləri müşahidə olunmuşdur.

Tədqiqatlarda 3-5 yaş dövründə inkişaf geriliyi olan – daun sindromu, serebral iflic, autizm kimi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların davranış pozulmalarını və valideyinlərin stressi arasındakı əlaqəni araşdırmışlar. Məlum olmuşdur ki, 3 yaşındakı serebral iflicli və autizm uşaqlarda daha çox davranış pozulmalarına rast gəlinir. Həmçinin autizm sindromlu uşaqların valideyinlərinin də daha çox stressə məruz qaldığı müəyyən olunmuşdur.

Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarla tipik uşaqların psixi inkişafının qanunauyğunluqları eynidir. Amma tipik uşaqlara nisbətən əqli cəhətdən geri qalan uşaqların inkişafı ləngiyir. Bu ləngimə əqli cəhətdən geri qalan uşaqların dərəcələrinə görə dəyişə bilər. Əqli geriliyin dərəcəsi artdıqca ləngimənin dərəcəsi də artır. İntellektual öyrənmə çatışmazlığı, əqli gerilikdən dolayı uşağın təhsil performansı və sosial adaptasiyasına mənfi istiqamətdə ağır orta və yüngül dərəcədə təsir göstərir. Əqli geriliyin dərəcəsi artdıqca öyrənmə dövründə başqalarının köməyinə daha çox ehtiyac olur. Zaman anlayışlarını və digər mücərrəd anlayışları daha gec qavrayırlar.

Əqli cəhətdən geri qalan uşaqları sosial cəhətdən araşdırdıqda bu uşaqların tipik uşaqlara nisbətən sosial bacarıqlarının daha aşağı səviyyədə olduğu müəyyən olunmuşdur. Bu uşaqlar daha çox özlərində daha aşağı yaşda olan həmyaşıdları ilə ünsiyyət qururlar. Oyun və cəmiyyət qaydalarına əməl etməkdə çətinlik çəkirlər, qaydaları çətin olan oyunlara qatılmaq istəmirlər. Həmçinin öz ehtiyaclarını qarşılamaqda da çətinlik çəkirlər. Özlərinə inamı azdır və başqalarında aslı şəkildə hərəkət edirlər. Gec və çətinliklə dostluq əlaqələri qururlar və dostluq müddətləri qısa olur. Lider olurlar, məsuliyyət almırlar və asılı olmağı seçirlər.

Əqli cəhətdən geri qalan uşaqların uyğunlaşa bilməməsi, üzərlərinə düşən işi yerinə yetirə bilməməkləri, və bütün bunların onların ətraf mühitlə münasibətlərinə mənfi mənada təsir göstərməsi tipik olmayan davranışlarının artmasına səbəb olur. Nəticədə əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda davranış pozulmalarına daha çox rast gəlinir.

Ədəbiyyat:

1. Çağlar. D. Geri zəkali çocuklar və eğitimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. 2000
2. Çiçekci A. 10-15 Yaş Grubundaki Engelli Bireylər ilə Egelli olmayan Bireylərin Davranış Problemlərinin Karşılaştırılması Olaraq incelnmesi. Yüksek lisans tezi. Ankara üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2000
3. Guray Günəş “4-6 yaş Zihin Engelli Çocukların Davranış sorunlarının İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2018

Behavioral disorders in children with intellectual disabilities

Summary

Behavioural problems are seen more frequently among the children with intellectual disability than those without. Behavioural problems may vary according to demographic factors.

According to the results; among the sample groups, severe intellectual disability children group was the one which have most behavioural problems and there was a positive correlation between the level of intellectual disability and behavioural problem points.

Поведенческие расстройства у детей с нарушениями интеллекта

Резюме

Поведенческие проблемы чаще встречаются у детей с ограниченными умственными возможностями, чем у детей. Поведенческие проблемы могут варьироваться в зависимости от демографических факторов.

По результатам опроса среди выборочных групп дети с тяжелой умственной отсталостью были теми, у кого были наиболее поведенческие проблемы, и была положительная корреляция между уровнем умственной отсталости и поведенческими проблемами.

Rəyçi: dos.S.R.Aslanova

Göndərilib: 07.02.2020

Qəbul edilib: 10.02.2020